

BALIKAN

Dil ve Edebiyat Dergisi

ARALIK 2020
İSTİK
e-ISSN: 2687-2234

Kitap İncelemesi/Review
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 107-115
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 107-115

KADEM KAYNAA ROMANI ÖRNEĞİ: GAGAUZ TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI

(Ceyda Erdin, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale,
2020, V+359 sayfa, ISBN 978-625-7881-42-5)

Fatma Sibel BAYRAKTAR*

Giriş

Bugün büyük bir kısmı Moldova'nın güneyindeki Bucak bölgesinde henüz yeni sayılabilecek bir tarihte elde ettikleri özerklikleri ile yaşamakta olan Gagauz Türkleri, Ukrayna, Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'da da küçük topluluklar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Yaşar Nabi Nayır 1936 yılında *Balkanlar ve Türklük* adlı çalışmasında Gagauz Türkçesinin yaklaşık 300.000 kişi tarafından konuşulmakta olduğunu bildirmiş (Nayır, 1999: 79-80), 1989 yılında Ahmet Bican Ercilasun tarafından bu sayı, Bulgaristan ve Romanya'dakilerle birlikte 200 bin ile 250 bin kişi olarak verilmiştir (Ercilasun, 1989: 476). Tam nüfusun belirlenmesi birçok

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fsibel@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5699-4572

Geliş Tarihi (Received): 09.11.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 16.11.2020

bakımdan son derece güçtür. Günümüzde Gagauz Türkçesi UNESCO tarafından “kaybolma tehlikesi altındaki diller” arasında sayılmaktadır (Argunşah, 2017: 267).

Moldova Gagauzları, Doğu Avrupa’da Romanya ve Ukrayna arasında yer almakta olan Moldova Cumhuriyeti’nin kabul ettiği üç resmî dilden (Moldovca/Rumence, Rusça, Gagauzca) biri olan Gagauz Türkçesini konuşmakta ve yazmaktadırlar. Batı Türkçesinin en uç noktasını oluşturan Gagauz Türkçesi, Rumeli Türkçesi ağızlarından biridir ve yazı dili olarak pek çok araştırmacının ilgi alanına girmektedir. Özellikle araştırmacılara çevre faktörü ve dil, din ve dil, etnik yapı ve dil gibi konularda tabiri uygunsuz açık laboratuvar malzemesi sunmaktadır.

Çağdaş Gagauz edebiyatı, ancak 1957 yılında resmî olarak yazı dili hâline gelen Gagauz Türkçesiyle oluşturulmadan 147 yıl önce, 1810 yılında Viyana’da basılmış olan dinî içerikli manzum *Psaltır* (Psalter: İncil), “Gagauzca basılmış ilk eser” olarak tarihe geçer. Aynı zamanda Nikolay ve İvan Fazlı Aristofanes ve Puşkin’den ilk edebî çevirileri yapmışlardır (Özkan, 2013: 90). Moşkov’un Gagauz halk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmaları ve Mihail Çakır’ın Gagauz Türkçesini hayatın her alanında kullanılabilir bir dil hâline getirmek için verdiği uğraşlar yadsınamaz (Özkan, 2013: 90). Hatta Mihail Çakır’ın 1938 yılında ölümünden önce yayınladığı *Dictionar Gagauza (Türko)-Rumin* adlı sözlük Gagauzların ilk sözlüğü sayılmaktadır (Hünerli, 2019). Dyonis Tasanoğlu’nun *Uzun Kervan*’ı ise Modern Gagauz edebiyatının ilk romanıdır (İsen, Durmuş, 2018). Adım adım verilmekte olan eserleri ile yazın dilinde yükselmeye başlayan bu dilin kullanıcıları, bizlere tarih önünde bir direnme hikâyesi sunarak onurlu duruşları ile saygımızı kazanmaktadırlar. Bir ulusun en önemli bağlayıcı, birleştirici varlığı ortak dilidir. Çünkü dil, insanlar arasında her türlü iletişimi kurmaya yarayan, bunu yaparken tarihten getirdiği bütün inançları, hayat görüşlerini, yaşama gayesini, ileriye dönük fikirlerini

birbirlerine açık ya da gizli olarak ileten bir ağ sistemidir. Bu sistemin de en görünür unsurları söz varlığıdır. Dilini kaybetmeyen ulus, elbette benliğini de kaybetmeyecektir.

Akademik ilgisini Balkanlara yoğunlaştırmış olan Trakya Üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde çok disiplinli olarak faaliyet göstermekte olan Balkan Çalışmaları Anabilim dalında, bugüne kadar pek çok dikkat çekici tez ortaya konmuştur. Daha çok dil, edebiyat, tarih, ekonomi alanlarında yüksek lisans ve doktora öğrencileri mezun edilmiş ve edilmektedir.

Tanıtmak istediğimiz eser, bu alanda yüksek lisansını henüz tamamlamış olan Ceyda Erdin'in Dr. Öğretim Üyesi Levent Doğan danışmanlığında hazırlamış olduğu bilimsel çalışmasıdır.

Gagauz Türklerinden eğitimci, müzeci yazar Mariya Mercanka'nın 2017 yılında kaleme aldığı *Kadem Kaynaa (Mutluluk Kaynağı)* adlı romanı Gagauz edebiyatının şu ana kadarki yayımlanmış son eseridir. Roman bu çalışmada söz hazinesi açısından bir dilbilimci duyarlılığı ile incelenmektedir. Eserde araştırmacı tarafından ulaşılan sayısal sonuçlara göre 728 isim, 553 fiil, 201 sıfat, 582 deyim, 6 atasözü, 86 ikileme ve 23 kalıp söz bulunmaktadır. Özellikle deyim zenginliği eseri kıymetli kılmaktadır.

Eserin birinci bölümünde Gagauzlar, Gagauz Türkçesi, çağdaş Gagauz edebiyatı hakkında detaylı bilgi verilmekte, romanın yazarı Maria Mercanka tanıtılmakta ve ele alınan *Kadem Kaynaa* romanı hakkında kısaca açıklamalar yapılmaktadır. Söz varlığı maddesinde de dil ve kültür açısından söz varlığının önemi izah edilmektedir. İkinci bölüm, İnceleme Bölümü'nde "Konularına Göre Adlar", "Sıfatlar", "Yapı Bakımından Fiiller", "Atasözleri ve Deyimler", "İkilemeler" ve "Kalıp Sözler" ayrı başlıklar altında ele alınmış ve ayrıntılı bir söz varlığı tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada esas alınan merkez standart Türkiye Türkçesi olmuş ve Gagauz

Türkçesi söz varlığı mukayeseli bir metotla ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan sözcükler sadece sözlük mantığı ile değil bir tahlil süzgecinden geçirilerek sunulmaktadır: *aaç* (STT ağaç >GT. ağ>aa]ç→ “ğ” ünsüzünün düşmesiyle “aa” ünlüsü), (ı “bitki”+gaç→ıgaç), (IGAÇ euts), *aaç*(TAS) “ağaç”; *fidancık*: (Yun. *fidan*+ T. *cık*) “fidancık” vb. Yazı diline yeni ulaşmış bir dil olarak Gagauz Türkçesi söz varlığında yazımı konusunda standartlaşmamış pek çok sözcük bulunmaktadır. Eserde farklı yazımları olan sözcükler ayrı ayrı belirlenmiştir (*boday/booday* s.41 vb.).

Adlar bu çalışmada konularına göre sınıflandırılmış ve bitkiler (*arpa, alma, ekin, kirez, üzüm, sarmaşık, vb.*) hayvanlar (*at, beeygir, bizzaa, koç, sürüngen, tauşam vb.*) yiyecek ve içecekler (*bal, çay, çorba, ekmek, imeelik, kartofı mancası, piinir, süt, yahni vb.*), giysi ve aksesuarlar (*ayak kaabı, bilezik, bluzka, çember, çukman, donak, futa, güsi, küpe, ruba, fistan, jeket vb.*), organlar, (*aaz, ayak, baş, dil, diş, el, surat, ürek vb.*) tıp ve hastalık (*baş dönmesi, ilaç, infeksiya, lufusa, narkoz, tabletka vb.*), akrabalık adları (*ana-boba, çocuk, dayka, da:du, kızkardaş, mamu, unuka vb.*), araç gereçler (*anatar, basma, çanta, çölmek, filcan, garafa, kada, kızak, kilim vb.*), meslekler (*aptekacı, babu, çorbacı, çobatar, ilaççı, hoca, önderci, terbiyedici, uçitilka vb.*), iklim, hava ve tabiat olayları (*ayaz, booran, çii, furtuna, kaar, kraa, lüzgar, tabiyat vb.*), coğrafya (*bozkır, çayır, daa dere, göl, tepe, vadi, yamaç vb.*), mekânlar (*institut, kabinet, kontora, kuhne, lavka, oturuş salonu, zal vb.*), mevsim, ay ve günler (*ilkyaz, güz, aprel, baba marta ayı, çiçek ayı, gücüük ay, hederlez ayı, afta, cumaa, cumarte, çarşamba, pazar vb.*), takvimler (*kalendar, ofițial kaledar vb.*), yönler (*gün duusu, üülen tarafı, poyraz vb.*), taşıtlar ve makineler (*avtobus, vertolöt, maşina, kombayna vb.*), hukuk (*kapan, notarius, ştraf, zakon vb.*), ekonomi ve finans (*büdjet, demir para, harç, industriya, kopeyka vb.*), din (*Alla, Allaa kiyatları, büü, günah, duva, öbür dünnee, basurman, lisus, ispiyada kruçka, popaz, çift vb.*), yönetim ve siyaset (*aza, kolhoz, küü soveti, pravleniya profsoyuz, raykom sovhoz vb.*), eğitim (*biblioteka, didaktik materyal, diplom, ekzamen, klas, uzman, üürenici vb.*), dil ve edebiyat (*bukva,*

atasözü, fıkra, porezen/porezenä, legenda vb.), dans (*dans, polka, vals vb.*), müzik (*daul, gitara, hava, kaval, türkü vb.*), resim (*resim, mozaika vb.*), sinema (*film, kino vb.*), felsefe (*ateizma, saa duygu, filosofiya vb.*), sosyoloji (*devlet, emigratiya, etnografiya vb.*), mantık (*logika, printip vb.*) alt başlıklarında sunulmuştur.

Bu incelemede Gagauz Türkçesinde yer alan yabancı sözcüklerin kaynağı ve dile giriş yolları hakkında da ayrıntılı bilgilendirmeler bulunmaktadır. Arapça ve Farsça alıntılarının daha eski, yoğunluk Rusça olanların ise daha yeni tarihli alıntılar olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü bu alıntılanan sözcükler aslına daha uygun telaffuz edilmektedir. Yani dil henüz alıntılanan sözcükleri 'kendileştirme' evresinden geçirememiştir. Bunun yanında Rumence, Bulgarca, Yunanca alıntılar da bulunmaktadır. Batı dillerine ait sözcükler ise direkt değil, Rusça kanalıyla dile girmişlerdir. Yakın dönem alıntılanan sözcüklerin ağırlıklı olarak meslekler, siyaset, ekonomi, eğitim gibi alanlarda yoğunlaştığı görülür. Rumenceden alıntılananların gündelik eşya adlarında yoğunlaşması birlikte yaşanan hayatın getirisidir. Bulgarcadan alıntılanan akrabalık adları ise Bulgarcadaki akrabalık adlarının çok zengin olmasından kaynaklanıyor olmalıdır (Söz gelimi enişte sözcüğü Türkçede birçok durumda kullanılabilir oysa Bulgarcada teyze eşi, hala eşi kız kardeş eşi için ayrı sözcükler bulunmaktadır). Yunanca alıntılar daha çok Hristiyan terminolojisi ile ilgilidir. Erdin, bir dilin önemli özgün kaynaklarından olan organ adlarının Türkçe olduğunun altını çizer.

Sıfatlar için de ayrı bir başlık açıldığı görülmektedir. Sıfat varlığının ait olduğu dilin açıklayıcı, niteliklerini daha ayrıntılı verici, sınıflandırıcı yani daha özel bir dile ulaştırıcı rolleri vardır. Sıfatlarla zenginleştirilmiş bir anlatım o durumu daha öznel kılmaya yarar. Bu durumda sıfat çeşitliliği dil kullanımının gelişmişliğini belirlemede başat rol oynayan başlıklardan birisini oluşturur. Bu anlamda eserde sıfat varlığı Türkçe ve alıntı birçok

örnek barındırmaktadır: (*aar, abstrakt, acemi, ayoz, çvödrik, dargın, delikates, derinca, gücenik, radikal, suuk, unikal, üürenik, yalpak, kısmetsiz, printipsiz, yalabık, kırnacık, alacalı, biyaz, boz-eşil, güvez, karagöz vb.*) Sayı sıfatları Türk dünyası ile ortaktır (*üz kırk, üç, onaltı vb.*) üleştirme sayı sıfatları da +Ar/+ şAr ekleri ile yapılır: (*birär, ikişär vb.*) Topluluk sayı sıfatları (*ikiz, üçüz vb.*) ve kesir sayı sıfatları (*yüzde kırk, üçte bir vb.*) Türkiye Türkçesinden ayrılmaz. Soru sıfatları (*angı, ne, nesoy, nicä, kaç vb.*), belirsizlik sıfatlarının da Türkiye Türkçesi söz hazinesi ile benzerlik gösterdiğine şüphe yoktur (*az, çok, buncak, kimi, bazı vb.*).

Erdin, incelediği sıfatların Türkiye Türkçesi ile anlamca örtüşenlerin yanında anlam farkına uğramış olanlarına da dikkat çeker. Hatta standart Türkiye Türkçesinde görülmemesine karşın Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ortaklaşan sıfatların varlığı da söz konusudur. Kimi sıfatlar ise tamamen Gagauz Türkçesine aittir ve seyrek olarak Rusça kaynaklıdır. Dünyayı anlatırken ayrıntıları ifade eden sıfatların alıntı sayısındaki fakirlik Gagauz Türkçesinin temelde sağlam kökleri olduğunu bizlere göstermektedir.

Fiiller 'basit', 'türemiş' ve 'birleşik' olarak ayrıştırıldıktan sonra ele alınmış, türetme ekleri gösterilmiş ve ilgili örnekler sıralanmış, birleşik fiiller de yine kendi içinde 'isim+ yardımcı fiiller' ve 'fiil + yardımcı fiiller' ve 'tasvir fiilleri' başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Basit fiiller (*i-, an-, as-, et-, ur-, üz-uu-, bur-, bov-, duy- yaa-, işit-, yeri-, dart-, daal-, süün-, yakış-, vb.*) Türemiş fiiller; İsimden türeyen fiiller: +lA-/ +nA-, +lAn-/ + nAn-, +lAş-, +I-, +A, +Al-/ +l-, +(A)r-, +dA-; (*aala-, adımna-, anna-, auçla-,cannan-, duruklan-, geçlen-, pişmannan-, erleş-, kiyatlaş-, yalabı-,yavaşı-, oyna-, boşal-, doorul-, sarar, gıcırda-, uulda- vb.*) Fiilden türeyen fiiller -AlA-, -(I)l-, -n-, -ş-, -t-, -(A)r-, -(I)r-, -DIr-, -gUn-, -gUt-, -sE-; (*sarsala-, aktarıl-, atıl-, koparıl, adan-, aylan-, çiiinen-, keflen-, peydalan-,şakalan, yollan-, aalaş-, baarış-, etiş-, suvaş-, tırmaş-, annat-, büüt-, fışırdat-, kıvrit-,yannat-, kızar-, şaşır-,itir, ayındır-, aylandır-, dostlaştır-, kaldır-,*

durgun-, *durgut-*, *ense-*, *uuştur-vb.*) Türk dünyasının ortak mantığı ile oluşturulduklarını göstermektedir.

Birleşik fiiller isim+yardımcı fiiller; isim+ et-/ yet, isim+ ol-, isim + yap-, isim+ gel-, isim+ topla-, isim+ ver- (*donak et-*, *duva et-*, *kabul et-*, *laf et-*, *pay et-*, *yalap yalap et-*, *yok yet-*, *flaşka ol-*, *haylaz ol-*, *kayp ol-*, *mayıl ol-*, *prost ol-*, *flaşka yap-*, *titsi gel-*, *avera tola-*, *kayılık ver- vb.*) fiil+ yardımcı fiiller; (*bas et-*, *çek et-*, *daptur gel- vb.*) fiil+fiilimsi+ yardımcı fiiller; (*aalaşmaa et-*, *dönmää et-*, *silmää et-*, *aalaşar ol-*, *kıskanar ol-*, *sesirgenär ol-*, *konuşa geç-*, *yaklaş ol- vb.*) tasvir fiilleri; (*alabil- tırmaşabil-*, *boşandırırma-*, *durgudama-*, *daadıver-*, *geliver-*, *kapıver- salver-*, *durakal-*, *şaşa kal- vb.*) görüldüğü üzere fiiller konusunun da Türkiye Türkçesi grameri ile büyük bir uyum söz konusudur.

Fiillerin basit, türemiş ve birleşik şekillerinin oluşturulma biçimleri kadim Türkçe kaideleri ile tamamen uyumludur. Yazarın tespitlerine göre ilgi çekici olan; *daptur gel-* birleşik fiili ve *-maal -mak* isim fiili ile *-ar* sıfat fiillere gelen *et-*, *ol-* yardımcı fiilleri ile kurulmuş olan yapılarıdır. *Dönmää et-*: *dönmeye kalkmak*, *öpmää et-*: *öpmeye çalışmak vb.* oluşturulan bu birleşik fiillerin genellikle bir şeyi yapmaya çalışmak, kalkışmak, niyetlenmek vb. anlamlar taşıdığı yazar tarafından tespit edilmiştir. Burada yazarın dikkat çektiği gibi *et-* yardımcı fiili başta *y-* düşmesi ile *yet-* fiilinin görevini de üstlenmiştir. Bilindiği gibi *yet-* fiili *yeterli olmak*, *kâfi gelmek*, *mec. başkasına gereksinim duymamak*, *kendine yeter olmak*; *hlk. bir yaşa erişmek*, *ulaşmak* anlamlarına gelmektedir (sozluk.gov.tr). Gagauz Türkçesi söz varlığında üstlendiği yardımcı fiil olma görevi *yet-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki anlam dünyası ile uyumludur.

Eserde görülen ikilemelerin Türkiye Türkçesi açısından bakıldığında oldukça aşinalık kesbettiği görülmektedir; (*aar aar*, *aşaa yukarı*, *alak bulak*, *üzü gözü*, *baştan ayaa*, *körü körüne*, *ikide birde*, *gid gidä*, *sarsalaya sarsalaya*, *up uzun vb.*). Eserde 86 ikileme bulunmaktadır.

Kalıp ifadeler bir dilin deyimler gibi iç dünyasını dış dünyaya ilan eden önemli kapılarından birisidir. Eserde Türkiye Türkçesi ile uyumlu, Arapça kaynaklı sözcüklerin geçtiği kalıp ifadelerin bolca bulunması 1812 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmış olmalarının ve Müslüman ahali ile dostluk ilişkileri geliştirmiş olmalarının yadigârları olmalıdır (*alla korusun, alla razı olsun, avşam hayır olsun, kısmet, kutluca olsun, ne gustlu, saa ol, şükür allaa vb.*).

Araştırmacı romanda altı atasözü tespit etmiştir; bu atasözleri büyük Türk dünyasında söylenen atasözleri ile uyumlu bir akılla üretilirken cümle yapıları ve kullanılan sözcükler kendi ulusuna uyarlanmış bulunmaktadır: (*balık başından bozulmaa çekeder, iidilmiş kafayı kılıç kesmez, karıların saçları uzun da fikiri kısa, neredä çokluk orada bokluk, su küçüünmüş, düün düünü ulaştırarmış*).

Deyimler konusunda son derece yaratıcı bir dil olan Türkçe, batıdaki son temsilcisi olan Gagauz Türkçesine de bol malzeme vermiş görünmektedir. Bütün Türk dillerinde soyut durumları somutlaştırarak dinleyicinin gözünde daha güçlü bir şekilde canlandırılmasını sağlamayı amaçlayan deyimlerin kullanım sıklığı Gagauz Türkçesinde de istisna değildir. Eserde 582 deyim saptanmıştır (*aar gelmek 'gücüne gitmek', açık aazlan kalmak 'çok şaşırmaq', akli çelinmek 'çok korkmak', betva tutulmak 'bedduası tutmak', çekiş çekettirmek 'kavga başlatmaq', dizlerinä düşmek 'yalvarmaq', erli erinde 'yerli yerinde', gözü şılamak 'gözleri parlamak' omuz koymak 'destek vermek' vb.*). Gagauz Türkçesine ait deyimleri bir Türkiye Türkçesinin anlaması son derece kolay görülmektedir.

Son dönem Gagauz edebiyatçılarından Maria Mercanka anlaşılan o ki bilinçli bir dilci olarak Gagauz söz varlığında yer alan pek çok sözcüğü, gelenek, görenek, inanç ve kültürel birikimlerini eserinde kullanmaya özen göstermiş, bunu yaparken de hem coğrafi olarak hem de dil bakımından en yakın komşusu olan biz Türkiye Türkçesinin dikkatini çekmeyi başarmıştır.

Türkiye’de henüz çok yeni olan çağdaş Gagauz edebiyatı üzerine yapılan bilimsel çalışmalar genç araştırmacı ve akademisyenlerin ilgisi dairesinde bulunmaktadır. Gagauz edebiyatının klasik çağına kısa sürede ulaştığına tanık olacağımıza inancımız tamdır. Dileğimiz Gagauz Türkçesinin UNESCO’nun öngördüğü gibi kaybolan değil gelişmekte olan dillerden biri olması yönündedir.

Kaynakça

- ARGUNŞAH, Mustafa (2017), “Gagauz Türkçesi Tehlike Altında mı?”, *4.International Symposium on Asian Languages and Literatures: Understanding Culture*, Syed Azharuddin (Ed.), Aurangabad, India: Global Art Publications, 263- 285.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1989), “Gagauzlardan Yeni Haberler”, *Türk Kültürü*, 316.
- GÜNGÖR, Harun, ARGUNŞAH, Mustafa (2002), *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- HÜNERLİ, Bülent (2019), *Mihail Çakir’in Gagauzca (Türkçe) Rumence Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Akademi.
- İSEN, Mustafa, İSEN-DURMUŞ Tuba Işinsu (2018), “Diyonis Tanasoğlu”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/diyonis-tanasoglu>
- NAYIR, Yaşar Nabi (1999), *Balkanlar ve Türklük*, Ankara: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- ÖZKAN, Nevzat (2013), “Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 85-94.
- TDK Türkçe Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>